

Олександр Рахно

ДО БІОГРАФІЇ Ю. О. РУСОВА

У нововиявленій автобіографії відомого громадського діяча й ученого Ю. О. Русова (1895–1961) відображено основні етапи його наукового становлення.

Ключові слова: Юрій Русов, зоологія, іхтіологія, біологічна станція.

Молодший син діячів українського національного відродження другої половини XIX – початку XX ст. подружжя Олександра (1847–1915) та Софії Русових (1856–1940), брат засновника Револуційної української партії Михайла Русова (1876–1909), Юрій Олександрович Русов (1895–1961) залишив помітний слід у науковому та громадському житті України, ряду європейських країн та Канади. Втім, його життєвий шлях, громадська та наукова діяльність ще не знайшли належного висвітлення у науковій літературі. У даній публікації подається його автобіографія, яка дозволяє дещо уточнити його життєпис.

Юрій Русов народився 8 січня 1895 р. у Харкові¹, у складний час перебування батьків під слідством, пов'язаним з діяльністю Братства тарасівців. Його мати перебувала під арештом у в'язниці, заміненім незадовго до пологів на домашній арешт. Його хрещеними батьками були донька відомого харківського земця О. Є. Гордієнко та член української Громади, тюремний лікар Ф. В. Піснячевський².

Початкову освіту Ю. О. Русов здобув удома, а потім, оскільки родина мешкала у Петербурзі, у 1908–1909 навчальному році навчався у 4 класі престижної Петербурзької приватної гімназії Карла Мая. У зв'язку з переїздом батька до Києва, де О. О. Русов з вересня 1908 р. став викладати статистику у щойно створеному Київському комерційному інституті, Юрій разом з матір'ю після закінчення навчального року перебрався також до Києва. Його було зараховано до 5-го класу приватної гімназії В. П. Науменка, яку Ю. О. Русов закінчив у 1913 р.

8 червня 1912 р. 65-річний О. О. Русов, подаючи канцелярії Київського комерційного інституту свій «послужной список», повідомив таку інформацію про сімейний стан: «Женат, имеет сына 17 лет (родился 8 января 1895 года), замужнюю дочь, живущую в Москве и родившуюся 19 февраля 1880 года, и внучку – 6-летнюю дочь умершего сына; при нем живут первый и последняя. Все вероисповедания православного. Женат на дворянке Черниговской губернии Софье Федоровне, урожденной Линдфорс»³.

У 1913 р. Ю. О. Русов вступив на природничо-математичний факультет Київського університету Св. Володимира. Під час Першої світової війни у зв'язку з німецько-австрійським наступом 1915 р. у Києві було оголошено евакуацію. Комерційний інститут на початку жовтня переїхав до Саратова. 67-річний О. О. Русов, незважаючи на кепський стан здоров'я та прохання родини перечекати скруту в с. Олешня, не зміг залишити своїх колег у важкі часи. Ранком 5 жовтня потяг привіз його разом з дружиною, сином Юрієм та онукою Олею (дочкою померлого Михайла) в Саратов. Їх розмістили разом з родинами кількох професорів у центрі міста у брудному і смердючому готелі. Там уночі з 7 на 8 жовтня він помер від чергового нападу астми⁴.

Після смерті О. О. Русова родина опинилася у скрутному становищі. Але на допо-

---

© Рахно Олександр Якович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії та археології України, заступник директора з навчальної роботи Інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка.

могу прийшло керівництво Київського комерційного інституту. Попечительська рада інституту вже на засіданні 18 жовтня 1915 р. обговорювала питання про допомогу сім'ї О. О. Русова. Згідно з протоколом засідання ради, було ухвалено рішення видати з коштів інституту сім'ї покійного допомогу в розмірі 2000 крб., «з вдячністю прийняти пожертви з тією ж метою у розмірі 1000 крб., по 500 крб. кожного, від Л. І. Бродського та С. С. Могилевцева» та порушити клопотання перед Міністерством торгівлі й промисловості про надання «одноразової допомоги на користь сім'ї О.О.Русова»⁵. Усі витрати на похорон Комерційний інститут також узяв на себе. Тіло небіжчика потягом було привезено до Києва і поховано на Байковому цвинтарі⁶.

Не залишилося осторонь трагедії родини і Чернігівське губернське земство, яке допомогло Ю. О. Русову продовжити навчання в університеті. На засіданні Чернігівського губернського земського зібрання 5 лютого 1916 р. була прийнята ухвала: «В пам'ять скончавшогося А. А. Русова, бывшего земским гласным и статистиком, собранием назначена стипендия в размере 300 р. в год, сыну А. А. Русова, студенту университета Г. А. Русову»⁷.

Під час революційних подій 1917 р. його було обрано делегатом від Київської студентської громади до Центральної Ради⁸. Закінчивши у 1918 р. Київський університет Св. Володимира, з 1 січня 1919 р. Ю. О. Русов працював молодшим асистентом кафедри зоології Кам'янець-Подільського державного українського університету⁹.

Згодом Ю. О. Русов служив санітаром у війську Директорії, а потім перебрався до Відня. Відомий діяч українського національно-визвольного руху Є. Х. Чикаленко у листі до батька, датованому 22 березня 1920 р., зокрема, писав: «Тут є Юра Русов – служить у «Волі» – місяць як приїхав з Кам'янця вже з жінкою... Вони тут часто мають листи з Кам'янця од пані Русової, яка живе там у сватів, бо жінка Юри сама з Кам'янця – з міста»¹⁰.

У 1920–1923 рр. він навчався у Віденському університеті, де здобув ступінь доктора філософії. У 1920-х рр. Ю. О. Русов викладав у вищих школах Чехословаччини, потім у 1930–1941 рр. очолював кафедру іхтіології у Національному зоологічному інституті в Бухаресті¹¹. Його наукові праці друкувались у румунських, італійських, французьких та чеських фахових часописах. У 1941 р. Ю. О. Русов перебрався до Німеччини. Він мешкав у Берліні й був одним з лідерів українського гетьманського руху. Потім перебрався до Чехії, де працював керівником відділу Рибоводного інституту¹².

Після Другої світової війни, у 1946 р., Ю. О. Русов емігрував до США, а потім до Канади. У 1948–1949 рр. він мешкав у Торонто і працював редактором тижневика «Український робітник» – органу Союзу гетьманців-державників у Канаді. Перебравшись до Монреаля, Ю. О. Русов став науковим співробітником Монреальського університету та його Дослідної станції у Національному парку Монт-Тамблан. До того ж він став одним із засновників кафедри слов'янознавства у вищезазваному університеті і викладав курси з української цивілізації та філософії¹³.

Вивчаючи іхтіологію, Ю. О. Русов постійно перебував у наукових експедиціях на півночі Канади, звідки привозив цікаві наукові матеріали, які публікував у фахових часописах. Він був дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка, автором близько 30 наукових розвідок у галузі іхтіології, праць на філософсько-літературні теми¹⁴, цікавих спогадів про батьків¹⁵.

Ю. О. Русов помер раптово 2 серпня 1961 р., зайнятий науковою працею на Канадській державній біологічній станції в Лорентійських горах за 70 миль від Монреаля. Покійний залишив у смутку дружину Наталію з роду Теркан-де-Лаваль¹⁶.

Автобіографія Ю. О. Русова, яка потрапила до України з пражських архівів після закінчення Другої світової війни, публікується без будь-яких скорочень мовою оригіналу, згідно з сучасними правописними нормами, зі збереженням усіх лексичних та стилістичних особливостей авторського тексту. Скорочені слова доповнено у квадратних дужках. У примітках наведено відомості про події та осіб, які згадуються в життєписі.

1. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 118, арк. 64.
2. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – К., 2004. – С. 123–124.
3. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 643, арк. 10 зв.
4. Русова С. Мемуари. Щоденник. – С. 174.
5. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 1129, арк. 2 зв.
6. Киевская мысль. – 1915. – № 286. – 14 октября. – С. 2.
7. Киселевич Ф. Я. Черниговское очередное губернское земское собрание / Ф. Я. Киселевич // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 7. – 12 февраля. – С. 9.
8. Проф. д-р Юрій А. Русов помер в Канаді // Свобода. – 1961. – Число 149. – 9 серпня. – С. 1.
9. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 419.
10. Чикаленко Є. Щоденник (1919–1920) / Євген Чикаленко. – К., 2011. – С. 339.
11. Русов Юрій // Енциклопедія українознавства. У 10-х томах / Головний редактор Володимир Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1954–1989. – Т. 7. – С. 2650.
12. Rusov, Yurii // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto-Buffalo-London, 1993. – Vol. IV. – p. 447.
13. Логуш Марія. Пам'яті проф. д-ра Ю. Русова / Марія Логуш // Свобода. – 1961. – Число 158. – 22 серпня. – С. 3.
14. Русов Ю. Душа народу і дух нації. – Philadelphia: Видання «Америка», 1948. – 154 с.
15. Русов Ю. Дещо про батька / Юрій Русов // Відбитка із Студії з поля суспільних наук і статистики. – Львів, 1938. – Т. V. – 3 с.; Русов Ю. Кілька спогадів про Софію Русову / Ю. Русов // Визвольний шлях. – 1956. – Кн. 10. – С. 1172–1182.
16. Логуш Марія. Пам'яті проф. д-ра Ю. Русова // Свобода. – 1961. – Число 158. – 22 серпня. – С. 3.

Curriculum vitae¹

Доцента Української господарської академії в Подєбрадах² Доктора Юрія Русова

Народився 8 січня 1895-го року у Харкові. В році 1908-ім вступив до 4-ої класи гімназії Мая³ в Петербурзі, а у 1909-м перевівся до 5-ої класи гімназії В. П. Науменка в Київ⁴, яку і скінчив у 1913-м році.

В тім же 1913-ім році вступив до університету Св. Володимира у Києві на природничо-математичний факультет. У 1916-ім році дістав командіровку як практикант на Уральську біологічну станцію по розведенні осетрових, да і працював ціле літо спочатку під керівництвом проф. Бородіна⁵, а потім як виконуючий обов'язки завідуючого згаданої станції.

У 1916–17 учебнім році працював по бранхіометрії⁶ риб в Києві у Зоологічній кабінеті під керівництвом проф. Воскобойнікова⁷.

Абсолютувавши в 1918–19-ім році Університет Св. Володимира, був запрошений до Кам'янець-Подільського університету до виконання обов'язків асистента по кафедрі зоології у проф. Бучинського⁸. У Кам'янці ж Подільському працював як лектор в Народнім Університеті і на педагогічних курсах, викладаючи зоологію.

В році 1920 вступив до Віденського університету, який абсолютував у 1923-ім році і в тім же році був промован доктором філософії. За цей час їздив до України, де продовжував свою асистентську працю і зібрав колекцію риб, опис яких дав мені матеріал для дисертації «Матеріали до іхтіології України. Риби Кам'янець-Подільського району».

В році 1923 після приложення праці і вступної лекції був обраний доцентом Української Господарської академії, де і працюю нині по зоології та ентомології. В тім же році був обраний доцентом Українського Педагогічного Інституту в Празі⁹, де і працюю нині викладачем зоології.

В 1926-ім році був запрошений до Української Студії Пластичного мистецтва¹⁰ для викладів пластичної анатомії, де і працюю досі.

За роки 1924–1928 їздив до Італії, де працював на зоологічній станції (Акваріумі), до Воднян в Чехах, де слухав літні курси по рибівництву, і до Роскави у Франції, де працював на біологічній станції.

З моїх наукових праць згадаю наступні:

1. Опис і малюнок осетра персідського (втрачено оригінал).
2. «Матеріали до іхтіології України» – передано до друку в Збірнику Українського Педагогічного Інституту.
3. До анатомії *Gobius platygostris*¹¹ РМ. – надруковано у Математ[ично]-Природн[иче]-Медичному Віснику Т-ва ім. Шевченка у Львові в р. 1927.
4. Бокова мускулатура *Zeus faber*¹² – надруковано у Збірнику Української Господарської Академії. Т. I, 1927 рік.

5. Бокова мускулатура компресії формних і др. риб – друкується у Природничо-Математичному-Медичному Віснику Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.

6. До вивчення риб Поділля з метою використання малих річок Каменецького повіту – здано в друк до Збірника Української Господарської Академії в Подєбрадах.

З підручників мною написано наступні: (літографовано у В[видавництві] при Укр[аїнській] Госп[одарській] Академії і у В[видавництві] «Січ» при Укр[аїнському] Пед[агогічному] Інституті):

1. Зоологічний порадник до збирання і консервування колекцій.
2. Конспект по зоології.
3. Курс ентомології.
4. Рибівництво.
5. Зоологія безхребетних.

Під моїм керуванням і за моєю редакцією складено визначники: жуків, метеликів, ос і мух.

Подєбради
1928 р.
15/V.

Dr. Юрій Русов

**Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління,
ф. 4437с, оп. 1. спр. 12, 2 арк. Автограф.**

Примітки

1. Curriculum vitae (з лат. – хід життя) – короткий опис життя та професійних навичок.

2. Українська господарська академія в Подєбрадах – вища українська технічна школа в Чехо-Словаччині, заснована 1922 р. Українським громадським комітетом у Празі на чолі з М. Шаповалом при фінансовій допомозі Міністерства закордонних справ Чехо-Словаччини у курортному чеському місті Подєбрадах у Полабській низовині на березі ріки Ельби, за 50 км від Праги.

3. Йдеться про найстаріший і найкращий приватний навчальний заклад Петербурга, заснований у 1856 р. педагогом Карлом Івановичем Маєм (1820–1895).

4. Йдеться про приватну гімназію, яку відкрив у Києві в 1905 р. Володимир Павлович Науменко (1852–1919) – український журналіст, філолог, педагог, громадський діяч.

5. Йдеться про Бородіна Миколу Андрійовича (1861–1937) – російського статистика, іхтіолога, громадського діяча.

6. Бранхіомерія (від грец. *branchia* – зябра, *meros* – частина) – метамерія зябрових щілин та зябрових кишень тварин. Йдеться про вивчення сегментації зябрових щілин і зябрових кишень риб.

7. Воскобойников Михайло Михайлович (1873–1942) – професор кафедри зоології Київського університету, доктор біологічних наук, фундатор київської наукової школи функціональної морфології.

8. Професор Бучинський Петро Миколайович (1852–1927) – український учений-природознавець, зоолог, біолог, педагог, голова Товариства подільських природодослідників (1911–1916), з 1918 р. – декан новоствореного Кам'янець-Подільського державного українського університету, автор близько 100 праць.

9. Йдеться про Український високий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова (1923–1933) – вищу педагогічну школу в Празі, створену з ініціативи Українського громадського комітету при фінансовій допомозі чехословацького уряду.

10. Українська студія пластичного мистецтва заснована в Празі 1923 р. Українським товариством пластичного мистецтва на чолі з Д. Антоновичем, який став її директором і професором. Курс навчання тривав чотири роки, випускники діставали диплом магістрів мистецтв.

11. Бичок-губан (*Gobius platyrostris*) – риба родини бичкових.

12. Сонцевик звичайний (*Zeus faber*) – риба родини зеусові. В Україні зустрічається біля чорноморських берегів Криму і в північно-західній частині Чорного моря.

В нововьявленной автобиографии известного общественного деятеля и ученого Ю. А. Русова (1895–1961) отражены основные этапы его научного становления.

Ключевые слова: Юрий Русов, зоология, ихтиология, биологическая станция.

New found autobiography of the known public figure and the scientist Yu. O. Rusov (1895–1961) reflects the main stages of his scientific formation.

Key words: Yuriy Rusov, zoology, ichthyology, biological station.

